

APORTACIONS A L'ESTUDI DE LA COL·LECCIÓ D'OBJECTES DE FERRO DEL MUSEU DIOCESÀ I COMARCAL DE SOLSONA: LA PORTA FERRADA ROMÀNICA PROCEDENT DE SANT CLIMENÇ DE RAMELLS

LLUÏSA AMENÓS

El Museu Diocesà i Comarcal de Solsona custodia una interessant col·lecció d'objectes de ferro forjat dels segles XII al XIX, a més de gran quantitat d'objectes de ferro forjat d'època ibèrica i romana. El fons de ferro medieval és integrat per vint-i-set objectes, quatre dels quals es mostren a les sales d'exposició permanent. La resta són guardats a la reserva.

El conjunt es compon d'objectes de gran interès per a l'estudi de la forja catalana d'època medieval, especialment la col·lecció d'objectes per a la il·luminació, entre els quals sobresurten el canelobre de lliri procedent de l'església de Sant Vicenç de Rus, a Castellar de N'Hug,¹ un aplic de llum de paret en forma de flor de lliri, procedent d'una capella del terme parroquial de Riner,² un canelobre d'altar coronat també per una flor de lliri³ i una parella de canelobres de corona de procedència desconeguda.⁴

D'entre els de ferros d'època romànica destaca una porta ferrada procedent de la capella de Sant Climenç de Ramells (Solsonès), donada pel degà de Lleida, Mn. Josep Bragulat, l'any 1918 i catalogada amb número d'inventari 650.⁵

1. Número d'inventari 640. Fou publicat al catàleg del museu, vegeu *Museu Diocesà i Comarcal de Solsona. Catàleg d'Art Romànic i Gòtic*, Patronat del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, Solsona, 1990, pàg. 269, cat. núm. 225, fig. pàg. 50.
2. Número d'inventari 639, *ibid.*, pàg. 270, cat. núm. 228.
3. Número d'inventari 685, *ibid.*, pàg. 268, cat. núm. 224.
4. Número d'inventari 644 i 645, *ibid.*, pàg. 267, cat. núm. 221.
5. Anteriorment tenia el número d'inventari 399, *vid.* LLORENÇ, Antoni, *Museu Diocesà de Solsona. Inventari-catàleg*, (mecanoscrit inèdit), Solsona, 1965.

El primer estudi d'aquesta porta fou publicat a *Catalunya Romànica*.⁶ L'any 1990, amb motiu de l'edició del catàleg dels fons d'art romànic i gòtic del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, es redactà novament la fitxa i es revisà la datació de la peça. Segons aquesta catalogació, la ferramenta correspondria al període comprès entre els segles XII i XIII.⁷ Dos anys més tard, arran de la seva participació a l'exposició *Catalunya Medieval*, fou novament datada en un estadi avançat del segle XIII.⁸

La porta de Ramells és composta de dos batents de fusta i presenta una ferramenta organitzada en tres registres horitzontals disposats a cada batent. Cada registre és format per una tija decorada amb tres estries paral·leles de la qual neixen dues espires a dalt i dues a baix, que es cargolen tres vegades sobre si mateixes i acaben en un cap d'au de perfil.⁹ La tija es perllonga, en un dels extrems, formant un cap de rèptil vist en planta. Aquest motiu s'ha disposat de manera alterna, és a dir, amb el cap de rèptil encarat a la juntura dels batents, als registres superior i inferior, i amb el cap encarat a la zona corresponent al brancal o muntant vertical de la porta, al registre central. Cada tija de quatre espires és delimitada per una altra que forma dues espires petites i oposades en un extrem, acabades també en caps d'au. Aquesta decoració només es troba a la juntura dels batents, on s'encaren les espires simètriques de les dues fulles, tot formant un conjunt de quatre petites espires oposades.

A la part superior i inferior de cada batent hi ha clavada una tija mutilada, és a dir, que només conserva l'arrancament de les espires originals.

Una anàlisi comparativa del conjunt de portes ferrades conservades a Catalunya ens ha permès definir onze grups de ferramentes, quatre dels quals corresponen a una cronologia alt medieval.¹⁰ La porta del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona pertany al primer grup, datable, amb bastanta seguretat, a la segona meitat del segle XII, i comprèn, a més de la porta de Sant Climent de Ramells, les de Santa Maria de Lluçà (Osona) i de Santa Maria de Covet (Pallars Jussà).

6. «Museu Episcopal de Vic. Museu Diocesà i Comarcal de Solsona», *Catalunya Romànica*, vol. XXII, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1986, pàgs. 374 i 375; *Ibid.*, vol. XIII, «El Solsonès i la Vall d'Aran», Barcelona, 1984, pàgs. 245 i 246.

7. *Museu Diocesà ...*, op. cit., pàg. 155, cat. núm. 116. Fitxes a càrrec de Jaume Barrachina i Navarro. Vegeu també *Guia del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona*, Patronat del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, Barcelona, 1993, pàg. 36.

8. BARRACHINA I NAVARRO, Jaume, «Portes ferrades», *Catalunya Medieval* [catàleg], Lunwerg Editores s.a., Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona, 1992, pàg. 121, núm. cat. 2.8.

9. Jordi Vigué i Viñas els descriu com caps de serp, interpretació que creiem errònia, sobretot si tenim en compte el bec llarg i corbat. Vegeu, *Catalunya Romànica*, vol. XIII, pàgs. 245 i 246. Vegeu també el volum dedicat a les col·leccions del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, pàg. 374.

10. En el marc de la nostra tesi doctoral (Universitat de Barcelona).

Fig. 1. Porta ferrada procedent de Sant Climent de Ramells (MDCS 650).

Les portes d'aquest grup presenten unes ferramentes formades per una tija horitzontal, feta de cinta de ferro molt prima i decorada amb tres estries, que es perllonguen als extrems, en el punt on s'obren les espirals. Les terminacions de les tiges dibuixen un cap d'animal vist en planta que s'ha interpretat com un cap de dragó o de serp, amb les celles marcades i el coll i el morro treballats a base de línies incises. Les espirals, en nombre de tres o quatre, són decorades amb una estria –que és la continuació de les estries laterals de la tija– i es cargolen entre tres i quatre vegades sobre si mateixes, tot acabant en un cap d'au de perfil que queda encerclat al seu interior. El cap d'ocell s'obté mitjançant el laminat de la cinta, és a dir, estirant-la a cops de martell fins formar una làmina que després es retalla. L'ocell, de bec llarg i corbat, té els detalls facials marcats amb línies cisellades i l'ull insinuat amb un clau de cabota esfèrica que serveix, a la vegada, per subjectar la ferramenta a la superfície de la fusta. Les espirals laterals formen una peça unida amb la tija, mentre que les centrals són independents. Els claus que fixen les ferramentes tenen cabota

esfèrica o piramidal i estan col·locats ordenadament al llarg de l'estria i, quan són tres, es colloquen al llarg de l'estria central.

D'altra banda, la ferramenta de la porta de l'antic monestir de Santa Maria de Lluçà¹¹ presenta una disposició de cinc registres horitzontals a cada fulla, en què cada tija es perllonga formant els esmentats cap de rèptil. De les tres tiges centrals neixen tres espirals a dalt i tres a baix, oposades dos a dos. Les tiges superior i inferior dibuixen una composició diferent que té l'origen en la reforma moderna de la porta. Les espirals de Santa Maria de Lluçà són més petites que les de Ramells i es cargolen només dues vegades sobre si mateixes.

La ferramenta de la porta de l'antic monestir de Santa Maria de Covet¹² presenta un disseny més ric. Té una disposició de cinc tiges horitzontals a cada batent. De cada tija neixen quatre espirals a dalt i quatre a baix, oposades dos a dos, i, entre la segona i la tercera s'hi disposen dues cintes amb els extrems cargolats i entrelaçats, formant cors oposats, que es repeteixen a tots els registres. Aquest motiu trenca la uniformitat de la porta i forma una franja vertical amb decoració diferenciada.

Les ferramentes de les portes possiblement estaven daurades, costum documentat en altres èpoques.¹³ En aquest sentit, una tradició oral referida a la porta de Santa Maria de Covet recorda que tothom podia veure-la des d'Isona els dies de ple sol, en al·lusió al reflex que devia produir el ferro daurat.¹⁴

De les tres portes, la de Santa Maria de Covet és l'única que, possiblement, manté la disposició original de les ferramentes. La porta de Sant Climent de Ramells, en canvi, ha estat retocada en algun moment de la seva història. Les tiges mutilades clavades a la part inferior i superior d'ambdós batents ens suggereixen que hi havia, com a mínim, quatre jocs més de quatre espirals cadascun. Les tiges completes tenen un extrem decorat amb el cap de rèptil i l'oposat tallat en perpendicular. A més, les volutes que arrenquen dels extrems decorats formen una peça unida a la tija, mentre que, en els extrems retallats, les volutes són peces independents aplicades directament a la tija. Si les comparem amb les ferramentes de les portes de Covet i Lluçà veurem que aquestes segueixen un disseny simètric en els dos extrems. Aquests indicis ens fan pensar que les ferramentes de Ramells estaven aplicades, originalment, en

11. *Catalunya Romànica*, vol. II, pàgs. 274 i 275.

12. No apareix catalogada a la *Catalunya Romànica*. L'any 1979, es consolidaren les ferramentes a causa del seu mal estat de conservació i s'aplicà una planxa de 3 mm de gruix a la superfície externa del batent. NOGUÉS I TORRE, Josep Maria, *Aproximació a la història de Covet i el seu entorn*, col·lecció «Història i cultura del Pallars», XXII, La Pobla de Segur, 1993, pàgs. 248 i 254. Vegeu una fotografia abans de restaurar-la a VERRIÉ, Frederic-Pau, «Les Arts Decoratives», *L'Art Català*, Aymà Editors s.l., Barcelona, 1955, pàg. 242.

13. Els claus de ferro amb la cabota daurada són documentats des d'època iberoromana. Valgui com a exemple el trobat al jaciment del Serrat dels Tres Hereus (Casserres, Berguedà).

14. NOGUÉS I TORRE, *op. cit.*, pàg. 182.

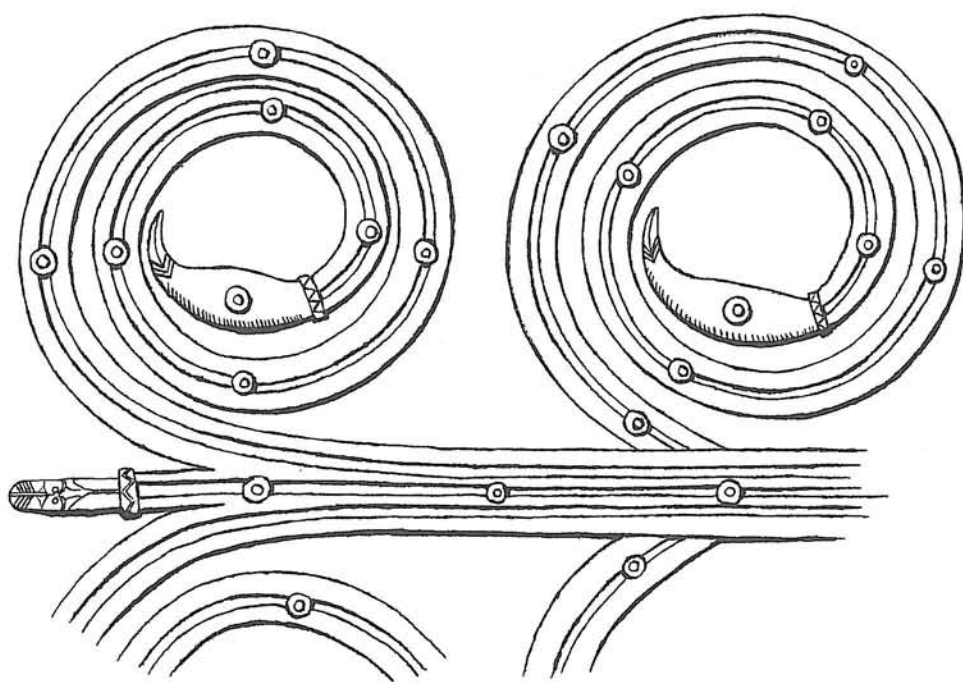

Fig. 2. Dibuix de les ferramentes del tipus A (Dibuix Jairo Martín).

batents més amples que seguien el mateix esquema que les altres dues portes. Al segle XVIII, s'amplià l'església de Sant Climenç¹⁵ i es reféu la porta d'accés, reaprofitant la ferramenta original i adaptant-la a les noves mides dels batents, més estrets. Possiblement, es tallaren les tiges en dues meitats i s'aplicaren en forma de mitges-tiges, es combinaren de nou les espirs independents, aplicant-les als extrems tallats de les tiges, i es col·locaren les mitges tiges mutilades d'emmarcaments superior i inferior dels batents.

Les ferramentes de les tres portes del grup A són molt semblants en la realització tècnica, en el tipus i tractament dels motius decoratius i en la disposició d'aquests en la superfície del batent –tenint en compte, però, que hi ha hagut alguns canvis que han alterat el disseny original. Les cintes són contínues i mantenen un acanalat uniforme i homogeni sense els elements de reforç (nusos) propis d'altres ferramentes. Les espirs, ben proporcionades, es cargolen amb l'harmonia pròpia d'un treball minuciosament calculat. Els caps d'animals, tot i que són força esquemàtics, tenen les expressions facials treballades a cisell. Tots aquests detalls delaten un coneixement de les tècniques constructives i decoratives del ferro forjat que vinculen aquestes ferramentes

15. *Catalunya Romànica*, vol. XIII, pàg. 254. L'any 1932 es féu una altra ampliació.

amb artífex o tallers especialitzats en productes de serralleria.¹⁶ Les ferramentes presenten un treball i un disseny prou semblant com per atribuir-les a un mateix taller i, fins i tot, pensar que podrien haver estat forjades per una mateixa mà.

L'església de Santa Maria de Covet es bastí de nou al segle XII i, entre els anys 1150 i 1160, es construí la portalada.¹⁷ El temple de Santa Maria de Lluçà es bastí entre els anys 1168 i 1185.¹⁸ No tenim dades històriques, en canvi, que ens permetin documentar la petita església de Ramells.¹⁹ Tanmateix, donada la semblança formal i tècnica entre les tres ferramentes i la contemporaneïtat d'execució de les esglésies de Santa Maria de Covet i Santa Maria de Lluçà, hom pensa que les ferramentes són coetànies a la construcció dels edificis, especialment a la portalada de Santa Maria de Covet i que, per tant, s'haurien realitzat durant la segona meitat de segle XII.

Pel que fa al disseny decoratiu, el motiu dels caps d'animals encerclats per espirals, tot i que és un tema excepcional, té paral·lels en la reixeria. El trobem en les reixes de Santa María de Iguácel (Aragó), on s'hi representen caps animal i humans encerclats, i en les reixes de la catedral de Lisboa.²⁰ En totes dues apareixen caps d'ocell de perfil molt semblants als de les nostres portes.

Cal recordar que el món medieval concedia una enorme importància a les portalades, en especial al pòrtic principal, on es resumia la idea del temple.²¹ El dibuix d'espirals de la ferramenta clavada a la porta afermava el concepte de zona de pas del món terrestre al celeste i del món profà al diví,²² i reforçava el

16. Ens interessa remarcar el fet que les tècniques emprades per a la manufactura d'aquestes ferramentes són pròpies d'una especialització de l'ofici de ferrer i que formen part, per tant, de la tecnologia de la indústria derivada. Volem matisar, doncs, la visió aportada per un sector important de la historiografia de l'art dels darrers anys, que confon els processos tècnics propis de la indústria derivada –forja– amb aquells específics de la indústria dedicada a la producció de ferro –siderúrgia. La producció de ferro comporta un procés de reducció dels òxids de ferro per tal d'obtenir ferro metàl·lic i es realitza a la «farga». La forja són els diversos procediments tècnics emprats per a la deformació del metall en calent, mitjançant l'acció del foc i del martell, i es realitza a la ferreria. (Agraïm a Marta Sancho i Planas les puntualitzacions sobre producció de ferro.)

17. El conjunt escultòric fou estudiat per Joaquín YARZA I LUACES a «Santa Maria de Covet», *Catalunya Romànica*, vol. XV, pàgs. 379-393.

18. *Catalunya Romànica*, vol. II, pàg. 258.

19. *Catalunya Romànica*, vol. XIII, pàg. 254.

20. Vegeu DIEGO BARRADO, Lourdes, *Nacidos del fuego. El arte del hierro románico en torno al camino de Santiago*, Mira Editores, Zaragoza, 1999, pàgs. 108-113, fig. 77-82 i nota 161.

21. HANI, Jean, *El simbolismo del templo cristiano*, José J. de Olañeta, Editor, Palma de Mallorca, 1997, pàgs. 75-83.

22. Segons Fernando de Oleguer-Feliu, l'espira, símbol del moviment de l'aigua des d'època clàssica, es cristianitzà en època medieval i passà a alludir el sagrament del Baptisme. Aquesta visió, però, no explica la iconografia que apareix a les portes de Santa Maria de Covet, Santa Maria de Lluçà i Sant Climent de Ramells. OLAGUER-FELIU Y ALONSO, Fernando de, «El arte del hierro en España. La forja monumental», dins «Las artes decorativas en España I», *Summa Artis*, vol. XLV, Espasa Calpe, Madrid, 1999, pàg. 47.

missatge expressat en els relleus escultòrics. Creiem que els caps d'ocells dibuixats a l'extrem de les espirals alludirien al món celeste i els caps de rèptils, estratègicament situats a l'extrem de les tiges horitzontals, al món terrestre. El fet que els dos grups d'animals hagin estat representats des de diferents punts de vista ens reforça aquesta hipòtesi, que podem comprovar, amb bastanta claredat, a la portalada de Santa Maria de Covet, la qual, concebuda com un arc triomfal, evoca un programa de redempció minuciosament dissenyat a partir de tots els elements que la componen.

Desconeixem encara l'origen i els canals de difusió d'aquest model de ferramenta, però sembla que gaudí de força èxit i s'aplicà, amb fòrmules més simples, a les actuals comarques del Berguedà, el Ripollès i el Solsonès –o en tot cas, són les úniques àrees geogràfiques que en conserven. Tanmateix, cal recordar que aquesta zona fou una de les més riques en extracció i producció de ferro.